
MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-GTKKK – 2014/2

Eszközöktől a jól-létig.

A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben

BAJMÓCY ZOLTÁN – GÉBERT JUDIT – MÁLOVICS GYÖRGY – PATAKI
GYÖRGY

Szerkesztőbizottság:

Lengyel Imre (elnök)

Bajmócy Zoltán

Farkas Beáta

Hetesi Erzsébet

Katona Tamás

Kovács Árpád

Műhelytanulmányok

MT-GTKKK – 2014/2

A Műhelytanulmányok sorozat célja a Gazdaságtudományi Karon születő kutatási eredmények gyors közzéje és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további tudományos közlemények anyagául szolgálhatnak.

Szerzők

Bajmócy Zoltán, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: bajmocyz@eco.u-szeged.hu

Gébert Judit, tudományos segédmunkatárs. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: gebert.judit@eco.u-szeged.hu

Málovics György, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu

Pataki György, egyetemi docens. Budapesti Corvinus Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék. E-mail: gyorgy.pataki@uni-corvinus.hu

Jelen tanulmány az OTKA K-109425 projekt keretében készült: A helyi gazdaságfejlesztés megalapozása a képesszemplélet segítségével.

ISBN: 978-963-306-310-1

ISSN: 2061-5353

Szeged, 2014.

Kiadja:

Szegedi Tudományegyetem

Gazdaságtudományi Kar

A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben

Összefoglaló: A szakirodalom a helyi gazdaságfejlesztés céljaként egységesen a helyben élők helyzetének javítását jelöli meg. Ugyanakkor sem azt nem tisztázza, hogy mit ért a helyben élők „jólétén”, sem azt, hogy a javasolt beavatkozások pontosan hogyan hatnak arra. Jelen tanulmány explicitté teszi jóléértelmezését: az egyik legnagyobb hatású kortárs közgazdaságtani / filozófiai gondolatrendszerre, a képességszemléletre támaszkodik. Azt vizsgáljuk, hogy a jóléti előfeltevések tisztázásának milyen hatása van a helyi gazdaságfejlesztés célkijelölésére, vizsgálati fókuszára és munkamódszerére.

A tanulmányban megmutatjuk, hogy a képességszemléletre alapozott helyi gazdaságfejlesztés jelentősen különbözik az általunk eszköz-orientáltan nevezett domináns modelltől. Az értéksemlegesnek és objektívnak gondolt szokásos fejlesztési megközelítésekkel szemben, egy emberi értékeket középpontba állító, nyíltan értékvezérelt, közösség-központú helyi fejlesztési megközelítést kínál. Érveink szerint a képességszemlélet melletti elköteleződés segítheti a helyi fejlesztésekkel kapcsolatos kudarcok feltárását, értelmezését, és elősegítheti olyan megoldások megtalálását, amelyek a jelenlegi struktúrában szükségszerűen felismerhetetlenek. Ezenfelül a képességszemlélet arra is rámutat, hogy az érintettek aktív részvétele a fejlesztés teljes folyamatában (a problémafeltárástól a megoldások megtalálásáig és végrehajtásáig) a fejlesztés eredményétől függetlenül is értékkel bír. Az, hogy a szereplőknek tényleges lehetőségük adódik saját ügyeik tevékeny előmozdítására önmagában is javítja helyzetüket, ráadásul, mint eszköz is értékes lehet: ténylegesen elősegítheti a helyi gazdaságfejlesztés sikerét.

Kulcsszavak: helyi gazdaságfejlesztés, helyi tervezés, képességszemlélet, deliberatív részvétel

1. Bevezetés

Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalom bizonytalan azzal kapcsolatban, hogy *pontosan mi* is a helyi gazdaságfejlesztés (HGF), viszont meglehetősen egységes a tekintetben, hogy a HGF *célja* a helyben élők „jólétének”, „életszínvonalának” avagy „életminőségének” javítása (Mezei 2006; Swinburn et al. 2006; Bajmócy 2011). Ám amikor azt keressük a HGF szakirodalomában, hogy mi is értendő „jólét” alatt, akkor meglehetősen kevés támpontot kapunk.

A HGF gyakorlata és a HGF-fel kapcsolatos elméletalkotás jelentős része ugyanis azokkal az *eszközökkel* foglalkozik, amelyek révén a „jólétet” elérni reméli: hogyan növelhető a jövedelemtermelő képesség, hogyan javítható a versenyképesség, hogyan fokozható a térségek innovációs képessége, hogyan lehet átstrukturálni a térség gazdaságát, hogyan zárkozhatnak fel a kevésbé fejlett térségek stb. Mindezen eszközök a tudományos munka és a gyakorlati alkalmazás során tulajdonképpen *céllá válnak*, hiszen a fenti dimenziókban történő

elmozdulást további vizsgálatok nélkül pozitívumként szokás értékelni. Máshogy fogalmazva az eszköz és a cél elérése között egyértelmű kapcsolatot szokás feltételezni.

Tanulmányunk a „jólét” fogalom, illetve az eszközök és célok közötti kapcsolat tisztázásával kíván hozzájárulni a téma szakirodalmához. Egy olyan helyi gazdaságfejlesztés alapvonalait kíséreljük meg felvázolni, amelynek kiindulópontját az eszközök helyett az alapvetőnek tekintett cél adja. Nyíltan elköteleződve a kortárs jóléti közgazdaságtan talán legnagyobb hatású heterodox irányzata, a *képességszemlélet*¹ mellett, a jóléértelmezésből igyekszünk levezetni a HGF körvonalait.

Kutatási kérdéseiink, hogy a jóléti előfeltevések tisztázása milyen következményekkel jár a HGF céljelölésére, vizsgálati fókuszára és munkamódszerére, illetve mindebből milyen, a hazai helyzet számára is releváns következtetések fogalmazhatók meg a HGF gyakorlati munkája számára.

A tanulmány második fejezetében röviden bemutatjuk a képességszemlélet, témánk szempontjából releváns, legalapvetőbb koncepcióit. A harmadik fejezetben a képességszemléltre építő HGF kiindulópontját (célmeghatározását és logikáját) tisztázzuk. A negyedik fejezetben felvázoljuk az így értelmezett HGF körvonalait: vizsgálati területét, más tudományterületekhez való viszonyát és munkamódszerét. Az ötödik fejezetben néhány (hazai relevanciával is bíró) gyakorlati következményre térünk ki. Tanulmányunk összegzéssel és a következtetések levonásával zárul, amelyben kiemeljük a képességszemléltre alapozott HGF különbségét az általános (általuk eszköz-orientálnak nevezett) megközelítéshez képest.

2. A képességszemlélet alapjai

A képességszemlélet az egyik legnagyobb hatású elmélet volt az elmúlt két évtizedben a társadalomtudományokban és a politikai tervezésben. A koncepciót a Nobel-díjas Amartya Sen dolgozta ki, de mai formájához számtalan kutató és döntéshozó járult hozzá; a vonatkozó szakirodalom az utóbbi néhány évtizedben exponenciálisan nőtt. A képességszemlélet a társadalomtudományok számtalan területén fejtette ki hatását: többek között a jól-léttel, emberi fejlődéssel, szegénységgel, társadalmi igazságossággal kapcsolatos témákban.²

A megközelítés két központi fogalma a képesség (*capability*) és a tevékenység (*functioning*). „A tevékenység egy személy állapotának a részletét reprezentálja –

¹ A képességszemlélet a „képesség” szót nem köznapi értelemben használja. Az angol nyelvű szakirodalom, hogy ezt egyértelművé tegye, gyakran úgy hivatkozik e megközelítésre, hogy „human development and capability approach”. A képesség fogalom pontos jelentését a tanulmány második fejezetében részletesen körüljárjuk.

² Sőt a társadalomtudományokon túl is erőteljes visszhangra talált, például a műszaki tervezés irodalmában (design for capabilities).

pontosabban azokat a különböző dolgokat, amelyet sikerül végrehajtania, vagy amely állapotokat sikerül elérnie az élete során” (Sen 1993, 31. o.). Tulajdonképpen a tevékenység olyan cselekvéseket (*doings*) és létállapotokat (*beings*) jelent, amelyet a személy, vagy személyek értékelnek; vagyis egy ember létének alapelemei. A tevékenység szó nagyon egyszerű dolgokra is utalhat, mint például: jól-lakottnak lenni, egészségesnek lenni, tudni írni-olvasni stb. De összetettebb tevékenységek is elképzelhetőek, úgy mint diplomát szerezni, részt venni a közösség életében, önbizalommal rendelkezni, vagy szégyen nélkül megjelenni a közösség előtt.

„A képesség kifejezés a tevékenységek alternatív kombinációira reflektál, amelyeket egy személy el tud érni, és amelyek közül választhat egy kollekciót” (Sen 1993, 31. o.). Így a képességek jelentik az összes elérhető alternatív életmódot, amelyet egy személy folytathat, vagyis egy személy képességei megmutatják, hogy *ténylegesen* mit tud megtenni, illetve mivé tud válni. Másképpen: a képességek jelölik a *valódi* lehetőségeket, vagy szabadságokat az életben, amelyekkel különböző tevékenységek megvalósíthatóak. Képességeink halmazának értéke nem egyenlő a végül *ténylegesen* választott tevékenységgel (Sen 1993, 1999a). A *ténylegesen* megvalósított tevékenység értékét sokszor pont az adja meg, hogy képességeink halmazában rajta kívül más elemek is voltak.³

A képességszemléletben az élet minőségét az határozza meg, hogy milyen képességekkel rendelkezünk ahhoz, hogy elérjük a számunkra értékes tevékenységeket. Ennek következtében a fejlődési folyamat célját úgy határozhatjuk meg, mint a képességek kiterjesztését, vagyis minél több értékes lehetőség közül választhassanak a közösség tagjai (Sen 1999a).

Sen kiemelt jelentőséget tulajdonít az *eszközök és a célok* közötti különbségtételnek (Sen 1995, 1999a; Robeyns 2005). Például: a táplálék eszköz ahhoz, hogy elérjem a jóllakottság állapotát, vagy a bicikli eszköz ahhoz, hogy birtokoljam a mobilitás képességét. A célnak, vagyis az értékes tevékenységnek (a példában a jóllakottságnak vagy mobilitásnak) önértéke van, addig az eszköznek (a példában a tápláléknak vagy biciklinek) csupán instrumentális érték tulajdonítható. Vagyis nem az a fontos, hogy milyen eszközökkel rendelkezünk, hanem annak van jelentősége az emberi élet számára, hogy azokkal az eszközökkel mit tudunk kezdeni.

Az a minőség, hogy mi számít eszköznek és mi számít célnak nem mindig egyértelmű egy elemzés során. Például az oktatás egyrésztől lehet eszköz, mert általa az egyénnek jobb

---

³ Sen (1999a) példájával élve a politikai célok miatt éhségstrájkot folytató Gandhi és az éhező indiai nincstelen helyzete látszólag azonos: egyik sem eszik. Gandhi cselekedetének viszont pontosan az adja értelmét, hogy egyébként ehetne, de tudatos választás eredményeképp nem teszi.

esélyei vannak a munkaerőpiacon, nagyobb hozzáadott értéket tud előállítani, nagyobb munkabért tud megkeresni; de tanult embernek lenni önmagában is értékesnek tekinthető cél. Az, hogy mi számít a képességszemléletben célnak, vagy eszköznek értékelés kérdése (Robeyns 2005).

Azt, hogy egy egyén milyen mértékben tudja a rendelkezésére álló eszközöket értékes cselekvésekké és létállapotokká konvertálni, különböző *átváltási tényezők* befolyásolják (Sen 1995, 1999a; Robeyns 2005). A példánál maradva: hogy egy adott élelemmennyiséggel jóllakott leszek-e, az függ többek között a fizikai állapotomtól, személyes jellemzőimtől. Egy gyermeket váró nő nem lesz jóllakott ugyanazzal a mennyiségű étellel, mint amikor még nem várt gyermeket. Társadalmi szinten ez ugyanúgy igaz: bizonyos mennyiségű élelem elegendő lehet egy meleg éghajlaton élő közösség számára, ám ugyanez már kevésnek bizonyulhat a hideg éghajlat alatt élőknek. Hogy mindenki jóllakott lesz-e a társadalomban függ még olyan tényezőktől is, mint az élelem társadalmon belüli eloszlása, vagy a társadalmi normák, amelyek befolyásolják ezt az eloszlást (Sen 1999a).

Azok a befolyásoló tényezők, vagy seni kifejezéssel *átváltási tényezők* (*conversion factors*), amelyek módosítják egy eszköz felhasználási lehetőségeit többféleképpen lehetnek (Sen 1999a, 70-71.o.):

1. Személyes különbségek, úgy mint fizikai, személyiségi jellemzők, életkor, nem, fogyatékoság, betegség, intelligencia stb.
2. Környezeti tényezők, úgy mint klíma, talajminőség, ivóvíz minősége, szennyezés mértéke stb.
3. Társadalmi klíma, úgy mint társadalmi normák, szociális háló, tanulási lehetőségek, bűnözés jelenléte, diszkrimináció, hatalmi viszonyok, társadalmi intézmények, jogrendszer stb.
4. Viszonyítási különbségek, vagyis az egyén társadalomban betöltött helyzete más egyénekhez, más társadalmakhoz képest.
5. Családon belüli elosztás, vagyis hogyan oszlik meg a jövedelem (vagy más javak) a család kereső és nem-kereső tagjai között.

Az átváltási tényezők tulajdonképpen azt a környezetet írják le, amelyben egy eszköz felhasználása történik. Ezért van üzenete a közgazdaságtan számára, amelyet általában a szűkös erőforrások elosztásaként fognak fel (Samuelson–Nordhaus 2009). Az a tény tehát, hogy az embernek lehetősége van valamilyen értékes tevékenység elérésére két dologtól függ: a rendelkezésre álló eszközeitől és az átváltási tényezőktől. A kettő együtt: az eszközök és

átváltási tényezők határozzák meg az emberek képességeit. A képességek fogalma tehát az eszközök lehetséges felhasználási lehetőségeit mutatja meg, de nem mond semmit arról, hogy az egyén melyik felhasználási lehetősége mellett dönt ténylegesen.

A képességszemlélet sokkal inkább egy értékelési keret (*approach*), mint bizonyos társadalmi jelenségek magyarázatára való elmélet (*theory*) (Robeyns 2005). A legfőbb üzenete a politikai döntéshozatal számára talán az, hogy felhívja a figyelmet az egyes döntések emberek életére gyakorolt hatására; arra, hogy az emberek mit tudnak véghezvinni az életük során, mit tudnak kezdeni az eszközeikkel és milyen tényezők akadályozzák őket ezek használatában (Robeyns 2006; Alkire et al. 2008).

A képességszemlélet másik üzenete a döntéshozatal számára, hogy az emberek aktív cselekvők (*agents*) a társadalomban, képesek előmozdítani a saját ügyeiket, nem tekinthetünk rájuk úgy, mint a fejlesztések passzív befogadóira (Sen 1999a). Ennélfogva az emberek saját stratégiáit kellene támogatni, képessé kell tenni őket arra, hogy változtassanak a sorsukon és éljenek a lehetőségeikkel. Ahogy Sen fogalmaz: „[n]agyobb szabadság elősegíti az emberek tehetségét és lehetőségét arra, hogy segítsenek magukon és befolyással legyenek a világra. Ezek központi dolgok egy fejlődési folyamatban” (Sen 1999a, 18. o.).

Azt a képességet, hogy a cselekvő személynek tényleges lehetősége van eljárni a saját ügyeiben, a képességszemlélet „személy, mint cselekvő” (*agency*) kifejezéssel jelöli. A személy, mint cselekvő tehát egy a sok lehetséges képesség közül, de azok között speciális helyet foglal el (Sen 1995; Robeyns 2005).

A képességszemlélet irodalmában nagy jelentősége van annak, hogy a cselekvő személy milyen célokat tart értékesnek, illetve, hogy a képességszemlélet szerinti elemzésben hogyan határozódnak meg ezek a célok. Erre vonatkozóan alapvetően kétféle válasz létezik a szakirodalomban (Nussbaum 2000; Robeyns 2005): (1) deliberatív folyamatok által meghatározott értékek és (2) előre rögzített listák.

Sen (1999a, 2008) amellet érvel, hogy az értékes cselekvések és létállapotok meghatározása demokratikus folyamatok, *deliberáció eredménye* kell, hogy legyen. Vagyis az embereknek kell társadalmi vitában meghatározni, hogy milyen értékeket tartanak fontosnak a saját közösségükben az adott körülmények között. Egyrészt így lehetőség nyílik az értékek explicitté tételére, megvitatására, konszenzusos elfogadására. Másrészt a cselekvő személynek lehetősége van politikai színtérre vinni a saját céljait és lépéseket tenni azok érdekében.

A képességszemlélet nyitottsága azt is jelenti, hogy az értékes tevékenységek megállapítása nem csak az egyénektől, hanem az értékelendő szituációtól, körülményektől is függ (Alkire 2007). Egy európai uniós országban például kevésbé van értelme azt vizsgálni,

hogy van-e tényleges lehetőségük az embereknek részt venni a közoktatásban. Ezzel szemben számos afrikai, vagy ázsiai országban ez az értékelés releváns részét teheti ki.

A képességszemléletben a deliberáció nem egyszeri társadalmi folyamatot jelent, még csak nem is meghatározott időnkénti beavatkozást, mint amilyenek a négyévenkénti választások. Az sokkal inkább egyfajta folyamatos, iteratív részvétel (*participation*) a közösségi döntéshozási folyamatokban. A képességszemlélet az értékes cselekvések, létállapotok folyamatos megvitatását, az elért eredmények felülvizsgálatát követeli meg. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a deliberatív részvételi folyamatok megléte a döntéshozatalban.

A *másik megoldás* arra, hogy a képességek szerinti értékelésben hogyan határozódnak meg az értékes tevékenységek, az egy *előre rögzített lista*. Ennek a megoldásnak a legfőbb képviselője Nussbaum (2000, 2011).⁴ E megoldásnak az a lényege, hogy etikai elvek alapján összeállítható a képességeknek egy olyan listája⁵, amely univerzális listaként funkcionálhat minden értékelés során. Nussbaum szerint ezek olyan univerzális értékek, amelyeket józan megfontolás után mindenki értékesnek tart (Nussbaum 2011; Robeyns 2005).

Nussbaum ezzel a listával tulajdonképpen egyfajta elegendőség-elvet képvisel: a listán szereplő értékek olyan képességeket jelentenek, amelyek hozzátartoznak minden ember alapvető méltóságához. A lista tehát nem kizárólagos, nem jelenti azt, hogy más képességek nem lehetnek fontosak. Nussbaum maga javasolja is, hogy minden ország, vagy közösség a maga kultúrájának megfelelően bővítse ezt a listát (Nussbaum 2011). A seni és a nussbaumi megközelítés között az az alapvető különbség, hogy Nussbaum teoretikus etikai alapról indulva határozza meg az emberi méltósághoz minimálisan szükséges képességeket, Sen pedig ezt az értékválasztást teljes mértékben az adott közösségre bízta. Amíg Nussbaum bízik egy jóindulatú kormányban, amely figyelembe veszi ezeket a képességeket, addig Sen inkább a cselekvő személyek józan ítélőképességére támaszkodik (Robeyns 2005).

Nussbaum megközelítésének az előnye, hogy a rögzített lista által objektíve összemérhetővé válnak országok, régiók, társadalmak. Ezzel szemben Sen felfogásának a javára írható annak rugalmassága: nem ragaszkodik egyetlen kőbe vésett listához sem, hanem az értékelés típusától, körülményektől teszi függővé az értékes tevékenységek megállapítását. Sen szerint nem a listákkal van a baj, hanem a *kőbe vésett* listákkal, amelyek nem tudnak alkalmazkodni a közösség megváltozott körülményeihez (Sen 2008).

---

⁴ Megkülönböztetésül az általa alkotott elméletet nem is képességszemléletnek (*capability approach*), hanem *képességek szemléletének* (*capabilities approach*) szokás nevezni a szakirodalomban (Nussbaum 2000).

⁵ Élet; testi egészség; testi integritás; érzékek, képzelet és gondolat; érzelmek; gyakorlati ész; hovatartozás; más fajok; játék; kontroll az ember környezete felett (Nussbaum 2011).

3. A helyi gazdaságfejlesztés kiindulópontja a képességszemléletben

A HGF irodalma egységesen azt tekinti célnak, hogy a helyben élőknek „jobb legyen”, ám igen kevés figyelmet szentel annak, hogy ez alatt mi is értendő. Ráadásul számos gazdaságfejlesztési munkában szinonimaként jelennek meg a jólét, életszínvonal, életminőség fogalmak (Swinburn et al. 2006; Lengyel 2010), holott más tudományterületeken azok pontos, és egymástól élesen különböző jelentéstartalommal bírnak. A jólét (welfare) egyértelműen az utilitarista filozófiákban gyökerező közgazdaságtan kategóriája (Hausman–McPherson 1996), így központjában a hasznosság áll. Az életszínvonal (standard of living) többnyire kifejezetten anyagi szempontokra koncentrál, így a jólétet a reáljövedelemmel kapcsolja össze. Az életminőség (quality of life) általában az észlelt elégedettségre, boldogságra utal (Layard 2006). A szintén gyakran megjelenő „jól-lét” (well-being) pedig az élet számos olyan aspektusát is felöleli, amely túlmutat az anyagi szempontokon és erősen kapcsolódik bizonyos alternatív jóléértelmezésekhez, mint például Amartya Sen képességszemléletéhez (Sen 1995, 1999a).

A jólét fogalmának tisztázatlansága esetén, viszont nem ítéhető meg, hogy egy beavatkozás nyomán végül is „jobb lett-e” a helyben élők helyzete. Úgy tűnik tehát, hogy a HGF (közgazdaságtani gyökerű) szakirodalma e kérdést vizsgálati körön kívülnek tekinti, miközben önnön célmeghatározását pontosan erre építi. E látszólagos ellentmondást véleményünk szerint két tényező magyarázhatja, ám mindkettő jelentős problémákat vet fel.

Az egyik lehetséges magyarázat, hogy a HGF hallgatólagosan elfogadja a közgazdaságtan domináns (haszonelvű) jóléértelmezését, és ezt összeköti azzal a szintén általános gyakorlattal, hogy a reáljövedelmet a hasznosság közelítő mértékének tekinti (Sen 1999a). Ekkor jóléti értelemben könnyen legitimálhatóak az olyan célok, mint a növekedés, vagy a versenyképesség, hiszen az egy főre jutó reáljövedelem növekedése szükségszerűen osztársadalmi jóléti nyereséget eredményez.⁶ A hasznosságra alapuló, illetve a reáljövedelmre támaszkodó értékelés azonban az utóbbi évtizedekben kiterjedt kritikákat kapott, részint Rawls (1971, 2003) társadalmi igazságossági elmélete, részint Sen képességszemlélete irányából (Sen 1999a). A kritikák egyrészt a haszonelven nyugvó értékelés és a közösségi döntéshozatal közti feszültségre, másrészt a hallgatólagosan elfogadott normatív előfeltevésekre, harmadrészt a figyelembe vett információk tulságosan

---

⁶ A Kaldor (1939), Hicks (1939) és Scitovszky (1941) féle kettős kompenzációs kritérium értelmében.

szűk voltára mutatnak rá (Sen 1979, 1999a, Rawls 1982, Hausman–McPherson 1996). Mindezt a HGF-fel kapcsolatban Bajmócy és Gébert (2014) elemezte részletesen.

A másik lehetséges magyarázat szerint a „mitől lesz jobb a közösség helyzete” kérdést a HGF szakirodalma a politikai színtérre tartozónak véli. A cél tehát a politikai vitákban körvonalazódik, a HGF „készen kapja” azokat, így megfelelőségük vizsgálata nem képezheti részét a HGF szűken vett szakterületének. E megközelítés abból az általános nézetből táplálkozik, amely elkülöníti a szakértői tudás létrehozásának (objektív és értéksemleges) színterét a közakarat kifejeződésének (értékek és érdekek által befolyásolt politikai) színterétől⁷. E megközelítés azonban szintén széles körű kritikák tárgya. A téma szűken vett hazai szakirodalmában talán Faragó (2005) kritikái bírtak legnagyobb hatással, amelyeket elsősorban társadalmi konstruktivista érvekre alapozott.

Az érvényesnek tekintett tudás előállításának és a közakarat kimunkálásának szükségszerű kapcsolatára általános értelemben a tudomány- és technikatudományok mutatnak rá (Latour 1993, 2005). Széles körben tárgyalt probléma továbbá, hogy a komplex és bizonytalan szituációkban nem tartható a tudományos (szakértői) úton előállított tudás érték- és érdeksemleges voltáról alkotott kép, sem az a feltevés, hogy a tudomány képes lenne objektív képet adni a „világ jelenlegi és lehetséges jövőbeni állásáról” (Funtowitz–Ravetz 1993; Ravetz 2004; Callon et al. 2011). A helyi gazdaságfejlesztési beavatkozásoknak viszont szükségszerű velejárója a komplexitás és a bizonytalanság. Ezt részletesen tárgyalja Lengyel és Bajmócy (2013), valamint Elekes és Bajmócy (2013).

Véleményünk szerint a képességszemlélet egyik legnagyobb előnye pont abban áll, hogy nyíltan szembesít az alkalmazott normatív előfeltevésekkel és azokat vita tárgyává teszi. Nem feltételezi a „szakértői munka” és az „értékekről, érdekekről szóló viták” teljes függetlenségét. A szakértői modellek jólérről alkotott implicit feltevései nyilvánvalóan hatással vannak a politikai színtérre, keretezik az ott zajló vitákat.⁸ Másrészt a szakértő nyíltan felhasználhatja a közösség kezében meglévő tudást arról, hogy szerintük mi az értékes. A képességszemlélet jelentősége abban áll, hogy egy ilyen szituációban segít rendszerezni az érveket, szempontokat.

Mindez azért is különösen fontos, mert a HGF jelenlegi irodalmában (a pozitivista retorika fenntartása mellett) sajátosan keveredik a leíró és előíró jelleg. A jólét-növelő cél előírása már önmagában is ezt eredményezi. De ennél még érdekesebb a relatíve magas

---

⁷ Ez tulajdonképpen a tények (van) és erkölcs (kell); a pozitív és normatív tudomány Hume-ig visszavezethető elkülönítése.

⁸ Nehezen hihető például, hogy a hatályos hazai joganyag a közgazdaságtani elméletalkotás eredményeitől függetlenül határozta volna meg a településfejlesztés céljaként a versenyképességet (1997. évi LXXVIII tv. 7.§).

foglalkoztatottság megjelenése a versenyképességi megközelítésekben (Swinburn et al. 2006; Lengyel 2010). Minthogy a növekvő reáljövedelmet a foglalkoztatottság növelése nélkül is el lehet érni, így a magas foglalkoztatottság nem a gazdasági hatékonyság feltétele, hanem társadalmi cél. Ennélfogva a foglalkoztatás növelésének célja társadalmi értéként és nem hatékonysági feltételként került a helyi gazdaságfejlesztés elméletébe.⁹

3.1. A HGF célja a képességszemléletben

A helyi gazdaságfejlesztés általánosan megfogalmazott *célja* (a helyben élők helyzetének javítása) a képességszemléletben a helyben élők képességeinek kiterjesztését jelenti. Az általános cél tehát szubsztantív, pontosan definiált tartalmat kap, mégpedig a helyben élők tényleges lehetőségeinek a kiterjesztését.

Fontos, hogy a cél a közösség által értékesnek tartott tevékenységekre való képességre vonatkozik. Tehát nem csak úgy általában az emberi képességek kibontakoztatására, hanem a helyi közösség által értékesnek tartott tevékenységekre való tényleges lehetőséget értjük a cél alatt. Ennélfogva, a képességszemléletre alapozott HGF emberi értékeket figyelembe vevő, értékvezérelt, közösségalapú fejlesztést jelent, szemben az objektív, értéksemlegesnek tartott hagyományos fejlesztési megközelítésekkel.

Ez alapján a *helyi gazdaságfejlesztés a képességszemléletben*: a helyi gazdasági folyamatokba történő olyan közösségi beavatkozás, amely hozzájárul a közösség által jó okkal értékesnek tartott képességek kiterjesztéséhez. E meghatározásnak két lényegi eleme van, amely további rövid magyarázatot igényel.

Egyrészt, felhívja a figyelmet, hogy a gazdasági folyamatokba történő beavatkozás nem attól kívánatos, hogy bővíti a gazdasági lehetőségeket (pl. jövedelmet, foglalkoztatást), hanem attól, hogy kiterjeszti azon értékesnek tartott dolgok körét, amelyet a helyi közösség tagjai ténylegesen megtehetnek, vagy elérhetnek.

A képességszemléletben a „gazdagság” és a „jól-lét” viszonya összetett: se nem kizárólagos (jól-létünket a gazdagságon kívül más is befolyásolja), se nem egyöntetű (sok mindentől függ, hogy a nagyobb gazdagsággal tényleg tudjuk-e jól-létünket növelni) (Sen

---

⁹ Igen érdekes a foglalkoztatás-növelési cél megjelenésének elmélettörténeti vizsgálata. Az 1940-es évekig a kapitalista berendezkedésű országokban senki nem tartotta a kormány feladatának a foglalkoztatottság növelését – a munkanélküliség által okozott társadalmi károk mérséklését igen, de magát a foglalkoztatottság növelését nem (Hands 2009). Az csak azután került a kormány felelősségi körébe, miután kiderült a keynes-i gondolatrendszerből, hogy a kormánynak *vannak eszközei* a magasabb foglalkoztatottság eléréséhez. Tehát a következő történet: a gazdaságelméletből kiderült, hogy a kormány képes gazdasági eszközökkel elérni egy olyan célt, amely addig kívül esett a közgazdaságtan tudományterületén; így ez a társadalmi cél is bekerült a gazdaságfejlesztés elméletébe.

1999a). Így a jövedelemnövelés sem akkor nem lehet kívánatos, ha az a jól-létünket befolyásoló más értékes tényezők rovására (pl. a szabadságjogok korlátozása, az egészséges környezethez való lehetőség csökkenése révén) történik. Sem akkor nem lehet kívánatos, ha a gazdagsággal nem tudjuk képességeinket bővíteni (mert személyes, vagy környezeti átváltási tényezőink korlátoznak benne). Ilyen értelemben a képességszemlélet a gazdasági folyamatokkal való foglalkozást kontextusba helyezi, rámutat más, jó okkal értékesnek tekinthető területekkel való összetett viszonyára.

A fenti meghatározás *másik* fontos eleme a „jó okkal” kifejezés. Sen (1999a) megközelítésében csak akkor tudjuk saját álláspontunkat felelősen kialakítani, ha mód van mások érveinek megismerésére, megvitatására, saját korábbi álláspontunk szükség szerinti felülvizsgálatára. Azaz a közösségi döntések deliberatív részvételen alapulnak. Mindez felhívja a figyelmet az *információs bázis* fontosságára is. Egy döntés, vagy értékelési eljárás információs bázisa arra utal, hogy az információk mely körét vettük figyelembe, és ezáltal mely információkat hagytuk figyelmen kívül (Sen 1995).

A „jó okkal” értékesnek tartott szempontok kimunkálása egy hosszas közösségi tanulási folyamat eredménye lehet. Amíg a pótlólagos szempontok megismerése érveink felülvizsgálatára készíthet, addig az információs bázis nem volt megfelelő. A képességszemléletből tehát az következik, hogy a fejlesztés során célszerű intézményesen törekedni az információs bázis bővítésére, mindig késznek kell lenni pótlólagos szempontok megvitatására. Természetesen ez bonyolulttá teheti a fejlesztési folyamatot, de ez még mindig kisebb probléma, mint a komplex valóság egy-két tényezőre történő redukálása.

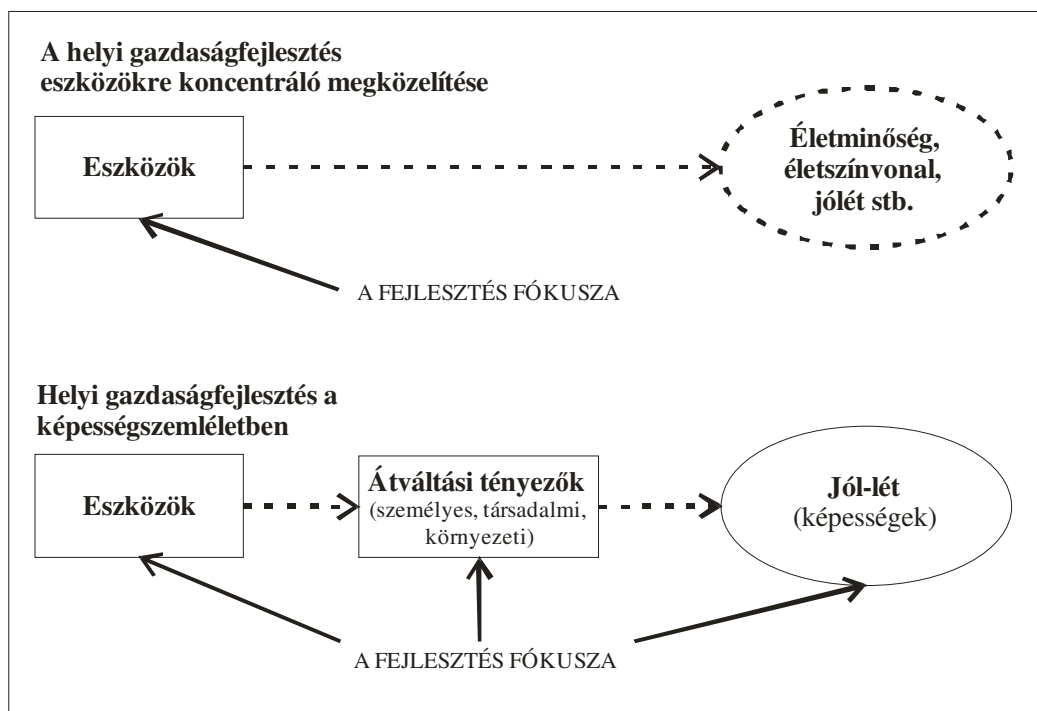
3.2. *Eszközök helyett képességek*

A helyi gazdaságfejlesztés uralkodó (általában erősen közgazdaságtani gyökerű) megközelítése értelmezésünkben *eszköz-orientált* (instrumentális), hiszen fókuszában azok az eszközök állnak (pl. jövedelem, infrastruktúra, munkahely, technológiai innovációk), amelyet az emberek felhasználhatnak céljaik elérése érdekében. Fontos megjegyezni, hogy ez az elnevezés csak a képességszemlélet felől tekintve helytálló. Amit a képességszemlélet alapján mi eszköznek nevezünk az az eszköz-központú megközelítés számára maga a cél.

A képességszemléletre építő HGF kiindulópontját az eszközök helyett a képességek képzik (1. ábra). Az *első lépés* tehát annak meghatározása, hogy a fejlesztés mely, a közösség tagjai által fontosnak tartott *képességekhez* kíván hozzájárulni. Ennek tisztázása jól láthatóan olyan tudást követel meg, amely nem áll előre adott módon rendelkezésre, és főként nem a

szakértő kezében. Bajmócy és Gébert (2014) részletesen érvel amellett, hogy ez elengedhetetlenné teszi a deliberatív részvételt a HGF-ben.

1. ábra: Az eszköz-orientált és a képességszemléleten alapuló HGF logikája

Forrás: saját szerkesztés

A második lépés a HGF eszközeinek vizsgálatát jelenti. Fontos hangsúlyozni, hogy nem az eszközök megteremtése önmagában a cél, hanem az eszközök célokhoz rendelése. Vagyis nem az egyes eszközök meglétén, vagy birtoklásán van a hangsúly, hanem azon, hogy az eszközök, fejlesztések milyen értékes cselekvéseket és létállapotokat tesznek elérhetővé.

Elsőre talán szörszálhasogatásnak tűnik, hogy az eszközök helyett az *eszközök használatára* fókuszál a képességszemlélet. Ám ahogyan azt a második fejezetben részletesen kifejtettük, az eszközök, erőforrások megléte önmagában nem biztosítja azt, hogy azokkal az emberek el is éri az értékesnek tartott tevékenységeket. Ezért az eszközök vizsgálatát nem lehet elválasztani a használatot befolyásoló tényezők azonosításától. Például hiába van sűrű tömegközlekedési hálózata egy városnak, ha nincsenek alacsonypadlós járatok és a megállóknak nincsenek akadálymentesítve, akkor a lakosok egy része (aki mozgáskorlátozott) kimarad a tömegközlekedés használatából és nem fogja elérni a városon belüli mobilitás képességét. Az emberek helyzetét tehát a rendelkezésükre álló lehetőségek és az őket akadályozó korlátok szemszögéből kell megítélni. Hasonlóképpen hiába van jogi lehetősége egy civil szervezetnek

a városfejlesztési dokumentumok véleményezésére, ha 500 oldalnyi anyag áttekintésére 3 munkanap áll rendelkezésre.

A *harmadik logikai lépés* a megvalósított beavatkozás hatásainak értékelése a képességek szemszögéből és ennek visszacsatolása a fejlesztési folyamatba. Itt tulajdonképpen azt kell értékelni, hogy a beavatkozás valóban hozzájárult-e a képességek kiteljesítéséhez, valóban a kívánt képességekhez járult-e hozzá, illetve a nem szándékolt hatások nem eredményezték-e más képességek erodálódását – nem keletkeztek-e „lehetőségek” (Biggeri–Ferranini 2014). Ez a lépés tehát tulajdonképpen visszacsatolás arra vonatkozóan, hogy a fejlesztési beavatkozás létrehozta-e az első lépésben meghatározott lehetőségeket. Az ilyen értékelés során szerzett tudás pedig alapvető eleme lesz a későbbi tervezésnek.

Fontos hangsúlyozni, hogy a helyi gazdaságfejlesztés folyamata dinamikus. Tehát az előbbi lépések folyamatos iterálására van szükség ahhoz, hogy a helyben élők képességei gyarapodjanak. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a közösség számára értékesnek tartott célok, és a célok közötti fontossági sorrend nincs kőbe vésve, a társadalmi folyamatoknak megfelelően változóban van. Ezért szükséges a célok és értékek folyamatos felülvizsgálata. A másik ok, amiért a lépések folyamatos ismétlésére van szükség az, hogy a helyi gazdaságfejlesztés folyamata komplex társadalmi valóságban történik. Vagyis elképzelhető, hogy a fejlesztés során olyan átváltási tényezők jelennek meg, amelyekre nem számítottak (számíthattak) a fejlesztők.

4. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben

A képességszemlélet alapján megfogalmazott kiindulópont alapvető hatással van a helyi gazdaságfejlesztés vizsgálati területének kijelölésére, más tudományterületekhez való viszonyára, a szakértői tudáselőállítás és a politikai szintér viszonyáról alkotott felfogásra, illetve munkamódszerére (a célszerűnek látszó döntéshozatali eljárásaira). Jelen fejezetben ezen témák mentén kíséreljük meg felvázolni a HGF körvonalait a képességszemléletben.

4.1. A helyi gazdaságfejlesztés vizsgálati területe

A HGF szakirodalma széles körűen tárgyalja, hogy mi tartozik vizsgálati területébe, és hogyan különül el más tudományterületektől (Mezei 2006; Pike et al. 2006; G. Fekete 2008; Lengyel 2010; Bajmócy 2011). A képességszemléletből kiindulva mindez nem elsődleges

fontosságú kérdés. Minthogy a „jól-létet” számos gazdasági és nem gazdasági tényező, valamint azok összetett kapcsolatrendszere együttesen befolyásolja, így a HGF, a helyi fejlesztés, vagy a településfejlesztés határai elmosódnak.

Ugyanakkor jó okkal lehet amellet érvelni egyrészt, hogy a „jól-lét” sokszínűségét megragadó fejlesztési elképzelést fölösleges *gazdaságfejlesztésnek* hívni¹⁰. Másrészt viszont továbbra is fontos és értelmes dolog lehet a gazdasági folyamatokat specifikusan is vizsgálni, és arról részletes tudásanyagot építeni. Már csak azért is, hiszen azt a képességszemlélet sem állítja, hogy a gazdasági lehetőségek bővülése ne vezethetne nagyon sok esetben a helyi lakosok képességeinek kiszélesedéséhez.

Ilyen értelemben tehát elfogadhatjuk, hogy a HGF továbbra is a gazdasági folyamatok vizsgálatára (megértésére, értékelésére és megváltoztatására) helyezi a hangsúlyt. A képességszemlélet azonban e tekintetben sajátos kérdésfeltevéseket kínál. Egyrészt kontextusba helyezi a gazdasági folyamatokkal való foglalkozást. A felmerülő problémák megoldása kapcsán sokszor nem feltétlenül a jövedelemnövelés, hanem esetleg más képességek bővítése, vagy éppen csak az elosztás megváltoztatása tűnik fontos feladatnak (Sen 1999a). Másrészt – ami talán az előbbinél is lényegesebb – felhívja a figyelmet a gazdasági és nem gazdasági tényezők közötti kapcsolat vizsgálatának fontosságára. A nagyobb jövedelem (vagy versenyképesség, innovációs képesség stb.) elérhető más képességek erodálása révén is; illetve azok csak akkor értékesek, ha a személyes és környezeti átváltási tényezők lehetővé teszik, hogy kiszélesítsék a helyben élők képességeit. A gazdasági folyamatokkal való kizárólagos foglalkozás helyett tehát a képességszemlélet *a gazdasági és nem gazdasági tényezők kapcsolatának* mélyreható elemzését javasolja.

Nem tartjuk tehát gyümölcsözőnek azt az általánosan elterjedt megközelítést (pl. Európai Területfejlesztési Perspektíva, Európa 2020 stratégia, S3 stratégiák), amely hatékonysági, méltányossági és fenntarthatósági dimenziókra osztja a valóságot, és az egyes aspektusokat adott szakterületekhez rendeli (pl. gazdaságfejlesztés, társadalompolitika, környezetpolitika). Különösen a gazdaságfejlesztés – korábban elemzett – pozitívista retorikája mentén válik ez a megközelítés problematikusá. Ugyanis úgy tűnhet, mintha a gazdaságfejlesztésre vonatkozó állítások tényállítások, míg a fenntarthatóság és méltányosság értékválasztási kérdések volnának – azaz foglalkozni kell velük, de a gazdaságfejlesztéstől függetlenül.

---

¹⁰ Ezzel alapvetően egyetértünk, és úgy véljük, hogy az a fajta megközelítés amelyet „helyi fejlesztésnek” szokás nevezni (Mezei 2006; G. Fekete 2008) a gyakorlatban sokszor gyümölcsözőbb, mint a gazdasági folyamatokra való kizárólagos koncentráció.

A képességszemlélet azzal, hogy a közösség által értékesnek tartott képességekből indul ki, értelmetlenné teszi ezt az elkülönítést, és rámutat annak értékterhelt voltára. Azaz, egyáltalán nem biztos, hogy a gazdasági hatékonyság és fenntarthatóság valamilyen fokú összeegyeztetése kell, hogy erőnket lekösse. Amennyiben például a gazdasági hatékonyság erőltetése egy adott fejlesztési projekt esetén nem járul hozzá a képességek kiteljesítéséhez (pl. mert az ökoszisztéma-szolgáltatásokhoz való hozzáférés jó okkal értékesnek tartott képességét erodálja), akkor nincs értelme az aspektusok erőltetett összebékítésén fáradozni.

Ezek az „összebékítési kísérletek” amúgy is igen erős korlátokba ütközhetnek. Például a növekedés és fenntarthatóság összeegyeztetését célzó „fenntartható fejlődés” koncepciója erős ökológiai közgazdaságtani kritikák tárgyát képezi. Számos kritikus szerint az a fejlődés (növekedés) és nem a természeti környezet fenntartásáról szól – azaz nem történik valós közelítés a két szempont között. A fenntartható fejlődés egyik gyakorlati megvalósulási módját leíró öko-modernizáció (amely az Európa 2020 stratégiának is központi elemét képezi) pedig jó eséllyel nem járul hozzá a fenntarthatóság irányába történő elmozduláshoz (Bajmócy–Málovics 2011). Ugyanígy, nehéz olyan fejlesztési projekteket elképzelni, amelyek egyszerre érvényesítik a gazdasági hatékonyság és a társadalmi igazságosság eszméit. A gyakorlatban ezek külön prioritások a fejlesztési dokumentumokban, amelyeket külön fejlesztési programokon keresztül kísérünk meg befolyásolni. Az olyan szlogenek tehát, mint „inkluzív növekedés”, „fenntartható növekedés” úgy próbálják semmitmondóan átvágni a gordiuszi csomót, hogy elterelik a figyelmet a valós értékválasztási kérdésekről.

4.2. A helyi gazdaságfejlesztés politikai tartalma és transz-diszciplináris jellege

Azzal, hogy a helyi gazdaságfejlesztés alapvető céljaként a helyben élők helyzetének javítását nevezi meg szükségszerűen egy interdiszciplináris és problémaközpontú megközelítés mellett kötelezi el magát. Ha a képességszemléletet választjuk kiinduló alapként, akkor mindez egyértelművé és nyílttá válik. Ahogyan azt az előző alponban kifejtettük, nem a szakterületek elkülönítésén, hanem a köztük lévő kapcsolatok és konfliktusok feltárásán van a hangsúly.

Ám a képességszemlélet-alapú HGF nem elégedhet meg azzal, hogy felismeri az interdiszciplinaritás szükségességét. A jól-lét, és általában a közösség által értékesnek tartott szempontok középpontba helyezése sokféle tudásforma érvényességének elfogadását igényli. A tudományos (szakértői) tudáselőállításon túl a helyi (laikus) tudás is hatalmas jelentőségre tesz szert. A HGF e megközelítésben tehát *transz-diszciplináris*, problémamegoldó tevékenység.

E tevékenység jelentősen eltér a normál tudományos problémamegoldás terepétől. A HGF olyan *poszt-normál* szituációban zajlik, ahol a tényeknek többféle (érvényes) interpretációja létezhet, kikerülhetetlenek az értékválasztási döntések, a bizonytalan szituációban meghozott döntések megerősíthetők, de akár ki is kezdhetik a fennálló struktúrákat (ilyen értelemben nagy a döntések tétje), és jellemzően azelőtt kell javaslatot tenni és döntéseket hozni, hogy a letisztult tudományos (szakértői) tudáselőálltáshoz elegendő idő állna rendelkezésre (Funtowitz–Ravetz 1993; Ravetz 2004).

Egy ilyen közegben a döntést segítő szakértői javaslatok ötvözik a hagyományos tudományos tudáselőállítás és a politikai cselekedetek jellemzőit. Már pusztán azzal, hogy megválasztják az értékelés információs bázisát (a figyelembe vett és figyelmen kívül hagyott információk körét, ezzel egyben elköteleződnek bizonyos jóléti felfogás mellett) értékterhelte válik a szakértői munka. A képességszemlélet alapján ez nem problémának, hanem természetes jelenségnek tűnik. A probléma akkor lép fel, ha ezen értékelköteleződés nem válik felfedhetővé, nem tehető nyílt viták tárgyává.

A szakértői tudás hangsúlyozása a szakirodalomban egybefonódik az érintetti részvétel szerepének hangsúlyozásával (Pataki 2004; Callon et al. 2011). A szakértői és helyi (laikus) tudás nem egymás helyettesítői, hanem kiegészítői. A szakértő–laikus együttműködésén alapuló technikákra a problémamegoldás új módozatai mellett a szakpolitikai tanulás új irányaként is tekinthetünk (Elekes–Bajmócy 2013). Ezen technikák helyi fejlesztésben történő alkalmazásával kapcsolatban egyre több tapasztalat áll rendelkezésre, például: részvételi költségvetés, állampolgári tanács, normatív jövőképpalkotás (backcasting), részvételi akciókutatás.

4.3. A helyi gazdaságfejlesztés döntéshozatali eljárásai

A képességszemléletre alapozó fejlesztési megközelítések alapvető fontosságúnak tekintik az érintettek (elsősorban állampolgárok) részvételét a fejlesztési folyamatban. Sen (1999a) megközelítésében a részvétel eszköz ahhoz, hogy az emberek hathatósabban ériék el céljaikat, de eszköz voltától függetlenül önmagában is értékkel bíró képesség. Mindennek jelentős elméleti alapozását is adja azzal, hogy rámutat az preferenciák aggregálásából kiinduló, szavazásorientált döntési eljárások hiányosságaira, Arrow lehetlenségi tételének korlátaira, és elemzi a deliberatív társadalmi döntéshozatalban rejlő lehetőségeket (Sen 1999b; Pataki 1998).

A részvételi döntéshozatali eljárásokkal kapcsolatban hatalmas mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésre, amely érvek és ellenérvek sokaságát sorakoztatja fel. Ez a vita a helyi fejlesztés hazai szakirodalmában is élénken folyik (Szirmai–Szépvölgyi 2007; Földi 2009; Csanádi et al. 2010; Reisinger 2010; Bajmócy–Gébert 2014). Jelen tanulmányban nem közvetlen célunk a deliberatív részvétel fontossága melletti érvek és ellenérvek ütköztetése. A képességszemlélet melletti elköteleződés elengedhetlenné teszi a deliberatív részvételen alapuló döntéshozatali eljárásokat (Crocker 2007). A képességszemléleten alapuló HGF-ben a részvétel gyakorlati nehézségei nem legitimálhatják a részvétel elhagyását (Bajmócy–Gébert 2014). A részvétel problematikái ezzel együtt nem söpörhetők szőnyeg alá. Azok fontos ösztönzést adhatnak az alkalmazott technikák módosításához, új technikák megalkotásához.

Fontos továbbá, hogy a képességszemlélet által kínált helyi fejlesztési keret egyszerre viszonyul kritikusan a kizárólag szakértői tudásra alapozott szakpolitikai javasolattételhez és a kizárólag képviselőten alapuló politikai döntéshozatali eljárásokhoz. Az érintettek (helyi lakosok) egyrészt olyan tudáselemekkel rendelkezhetnek, amelyek elengedhetlenek a HGF tervezésének, végrehajtásának és értékelésének – hagyományosan szakértőkre tartozó – tevékenységei során. Másrészt a deliberatív részvételi folyamatok során ezzel egyidőben értékeket, és érdekeket tesznek vita tárgyává, és értéket tulajdoníthatnak annak a pusztán ténynek, hogy lehetőségük van a valódi részvételre.

Ennek megfelelően a deliberatív részvétel hiánya negatív befolyással bír a szakértői tevékenység minőségére, hiszen a szükséges tudáselemek egy része nem tud becsatornázódni a folyamatba (Bajmócy–Gébert 2014). Ez ráadásul könnyen azt is eredményezi, hogy a szakértői javaslatok politikai tartalma homályba burkolódjék. Ez viszont rontja a politika szféra hatékonyságát, hiszen az érték- és érdekelköteleződés részben láthatatlanná válik, kikerüli a politikai vitákat (Callon et al. 2011).

5. Hazai relevanciával bíró következmények a HGF gyakorlatára

Jelen fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk a képességszemlélet melletti elköteleződés néhány gyakorlati relevanciával bíró következményét. Ennek során igyekszünk olyan témákat érinteni, amelyek közvetlen magyarországi relevanciával bírnak. Mindezzel az a célunk, hogy kézzelfoghatóbbá tegyük korábbi elméleti érveinket, rávilágítsunk a képességszemlélet és a „kanonikus” megközelítés jelentős különbségére, és új vizsgálódási, kutatási irányokat javasoljunk.

Mindennek – véleményünk szerint – messze nem csak elméleti jelentősége van, hanem a HGF nagyon is valóságos gyakorlati problémái esetén segítheti a megoldás megtalálását. Általános tapasztalat ugyanis, hogy a helyi fejlesztési beavatkozások nem mindig hozzák meg a várt eredményt. A hazai városok helyi fejlesztési dokumentumait vizsgálva szembeötlő, hogy az ott lefektetett konkrét fejlesztési lépések (pl. turisztikai attrakciók bővítése, ipari parkok fejlesztése, új termelő beruházások átadása, egyetem-ipar kapcsolatok erősítése, vállalatok technológiafejlesztésének segítése, munkahelyteremtésre adott kedvezmények) tételesen megvalósulnak, a projektek monitoring indikátorai megfelelnek az előzetes célkitűzéseknek. Ennek ellenére a koncepciókban kijelölt hosszú távú célokhoz sokszor mégsem jutnak közelebb a városok.

Rengeteg város szembesül azzal, hogy a számtalan fejlesztési projekt ellenére sem nőtt a foglalkoztatás, vagy az európai átlaghoz viszonyított átlagjövedelem, pedig ezen „célok” megvalósítására irányul vélhetően a legnagyobb figyelem. A környezetterhelés, vagy a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése kapcsán, avagy a jövedelem elégedettségre, értékes életre történő átváltása kapcsán pedig még rosszabb a kép. Az sem ritka, hogy a tervezők és helyi politikusok legjobb szakmai és etikai meggyőződéssel kimunkált projektötletei esetén is egyes csoportok elégedetlensége, vagy akár jelentős civil ellenállás figyelhető meg.

A szakirodalom rengeteg olyan helyi fejlesztési projektről számol be, amely az eszközökre koncentráló megközelítésben sikeresnek mondható, de nyilvánvaló ellentmondások jelentkeztek velük kapcsolatban és a képességek szempontjából már egyáltalán nem tűnnek sikertörténetnek.¹¹ Jóllehet ezen esettanulmányok többnyire a nemzetközi fejlesztő szervezetek projektjeit elemezték, és ily módon alacsony jövedelmű országokra vonatkoznak, ám számos általánosnak látszó tapasztalattal szolgálnak.

Véleményünk szerint ezen problémák jelentős része visszavezethető a fejlesztés információs bázisának szűkösségére, és ebből adódóan a HGF alkalmazott munkamódszerének korlátaira. A képességszemlélet elősegítheti a problémák felismerését és hozzájárulhat megoldásukhoz is.

---

¹¹ Például a brazil favallák lakói részére épített, közművekkel ellátott kőházakat, a projekt befejezését követően a lakók elkezdtek bontani, az áram, ivóvíz és szennyvízhálózatról pedig lecsatlakoztak. Az afrikai falvakban fűrt ivókutakat a projekt végeztével a helybeli asszonyok lerombolták. Egy indonéz törzs tagjainak, miután falujuk egy természeti csapás következtében megsemmisült új házakat építettek, amelyet szinte azonnal önként elhagytak a „kedvezményezett”. Avagy a lakóházak energiaellátását célzó projekt eredményeként a női munkanap hossza jelentősen megnőtt, hiszen immár sötétedés után is tudtak dolgozni. Ezeket az esettanulmányokat gyűjti össze egy meta-elemzés kapcsán Gébert (2014).

5.1 Szakértői tudás korlátai melletti érvek a „szakmaiatlan” döntések érájában

Magyarországon szinte minden fejlesztéspolitika esetén azzal találkozhatunk, hogy a tudományos (szakértői) közösség a fejlesztési döntések megalapozatlansága, ötletszerű volta, közvetlen politikai befolyásoltsága (szakmaiatlansága) ellen emel szót. E közegben igen nehéz a szakértői tudás korlátait alapul vevő megközelítések mellett érvelni. A tudáselőállítás és a politika színterének szükségszerű kapcsolatára rámutatni pedig már-már blaszfemikus.

Fontos ugyanakkor két dolgot hangsúlyozni. Egyrészt a szakértői és laikus tudás kombinálásán alapuló döntéselőkészítés, és a deliberatív közösségi döntéshozatal szintén az ötletszerű döntések ellen szól. Ezek az eljárások ugyanis pont a döntések információs bázisának szélesítésére hívnak fel. Az érvényesnek tekintett tudás előállításával kapcsolatban a szakértői tudás *kiegészítését*; a társadalmi döntések meghozatala kapcsán pedig az aggregáláson alapuló (szavazásorientált), képviseleti rendszerek deliberatív részvételi elemekkel történő *kiegészítését* javasolják.

Másrészt fontos azt felismerni, hogy a helyi gazdaságfejlesztés számos olyan komplex és bizonytalanságokkal terhelt szituációt hív életre, ahol jóval azelőtt kell döntéseket hozni, hogy megvitattott, széles körűen alátámasztott, a cáfolati kísérleteket sokszorosan kiálló tudományos tudás előállítására lenne lehetőség.¹² Ezekben az esetekben a *kizárólagosan* szakértői tudásra alapozott döntéselőkészítés „söbörből-vödörbe” juttat. Hiszen segít elfedni a javaslatok mögött meghúzódó értékválasztást és érdekviszonyokat (amely már pusztán azzal is előáll, hogy egyesek legitim módon felszólalhatnak szakértőként, míg mások nem). Ez a fajta homályba burkolás ráadásul a politikai színtér működését is hátrányosan érinti, hiszen az értékválasztás és az érdekviszonyok jelentős része láthatatlanná válik, kikerül a megvitathatóság alól (Callon et al. 2011).

5.2. Interdiszciplinaritás melletti érvek a „kőbe vésett” szakmai elkülönülés világában

Magyarországon a helyi fejlesztés jogszabályi háttere szinte „kőbe vési” a diszciplináris elkülönülést. Ezt szolgálja egyrészt a tervezés és rendezés éles szétválasztása (1997. évi LXXVIII. tv.; 314/2012. kormányrendelet). De még inkább erősíti ezt a fejlesztési tervek tartalmi követelményeinek részletes meghatározása. Ezen előírások szeparált részekre osztják

---

¹² Természetesen nem minden fejlesztési szituáció ilyen. Sokszor jól működhetnek a normál tudományos problémamegoldás és szakértői javaslattétel módszerei.

a helyi fejlesztés komplex valóságát, és intézményesítik azt, hogy ezen aspektusokról elkülönülten kell gondolkodni, szeparáltan kell azokat tervezni. Az elkülönítés helyenként különböző dokumentumtípusokat, míg más esetben egy dokumentumon belül különböző fejezeteket jelent.

A településfejlesztési koncepciók, avagy az integrált településfejlesztési stratégiák esetén például szinte semmi nem készíteti arra a tervezőt, hogy az egyes aspektusok (gazdasági hatékonyság, méltányosság, fenntarthatóság) közti kapcsolatokat és főként konfliktusokat elemezze. Minden gond nélkül levonhatóak egymásnak tökéletesen ellentmondó következtetések a három fejezet kapcsán. Sőt a javasolt projektötletek sem kell, hogy egyszerre próbáljanak választ adni a különböző aspektusokban feltárt problémákra (vagy, hogy legalább ne generáljanak újabb problémát a másik aspektus világában).

A képességszemlélet egy olyan tervezési megközelítést javasol, ahol a fejlesztési javaslatok nem parciálisan kerülnek értékelésre. Ez nem jelenti azt, hogy egyetlen nagy holisztikus tervben összegződne minden fejlesztési javaslat. Ez nyilvánvalóan erős gyakorlati problémákat vetne fel. Ezt inkább úgy célszerű elképzelni, hogy a közösségek valós vízióalkotással kezdik a tervezési folyamatot. E vízióalkotásnak szerves része az értékesnek tartott képességekről folytatott nyílt vita.

Mindez aztán alapot adhat egy iteratív, folyamatos tanuláson és deliberáción alapuló helyi fejlesztési folyamatnak. Az egyes fejlesztési részterületek értékelhetővé válnak az értékesnek tartott képességek fényében. Ezen viták pedig hozzájárulhatnak a közösségi vízió finomításához, megváltozásához. Ezeket a tapasztalatokat aztán a szakértők is mind jobban képesek beépíteni saját munkájukba, így a nyílt viták is könnyebben vezethetnek eredményekre.

Nem gondoljuk, hogy mindez egy problémamentes ideális állapotot hozna létre. Úgy véljük azonban, hogy ez a megközelítés egyszerre segítheti elő a szakpolitikai tanulást, és a demokratikus gyakorlatok megerősödését. A korábbinál jobb teret nyújthat a problémák felismerésére és az információs bázis új szempontokkal történő kiegészítésére.

5.3. Érvék saját ügyeink tevékeny előmozdítása mellett a „közéleti passzivitás országában”

A képességszemlélet a passzív befogadó helyett aktív cselekvő szerepet szán az érintetteknek (köztük elsősorban a helyi lakosoknak). Ugyanakkor igen erős szkepticizmus tapasztalható ezzel kapcsolatban mind a tudományos, mind a hazai közéleti vitákban. Egyrészt gyakran szokás hivatkozni a civil szféra gyengeségére, az ilyen irányú hagyományok hiányára, a

demokrácia fiatal voltára, az érdektelenségre, a „tudatlanságra”. Másrészt fejlesztői oldalról számos kudarcélmény tapasztalható. Az érintettek bevonására irányuló kísérletek érdektelenségbe fulladtak, meddő vitákat hoztak, avagy szakmailag vállalhatatlan eredményekre vezettek. Ráadásul a lakosság sok esetben még akkor sem mozgósítható, amikor egy-egy fejlesztési projekt közvetlen hatással van rájuk (Bodorkós et al. 2006).

Úgy véljük a képességszemlélet jelentős segítség lehet e szituációban megszerezni az érveket, problémákat. Egyrészt felhívja a figyelmet, hogy nem a korlátozások hiányára, hanem a valamire való tényleges lehetőségekre kell figyelmünket irányítani. Például attól, hogy korábban az építési törvényben, vagy jelenleg a partnerségi egyeztetési tervekben elvi lehetőséget adunk a részvételre, még nem biztos a szereplők ténylegesen is részt vehetnek. Ezt olyan átvétási tényezők tehetik lehetetlenné, mint például a szakmai zsargonral teletűzdelt szövegek, a hierarchiát tükröző partnerségi találkozók (pulpitusra kiültetett tervezők, városházi helyszín), szűkös véleményezési határidők, vagy a szakértői standardoknak megfelelő szövegszerű észrevételek elvárása.

A képességszemlélet felhívja tehát a figyelmet a valódi részvétel képességének feltételeire. A rossz tapasztalatok jelentős része könnyen lehet, hogy a téves elvárásokból (túl precíz, szakértő-szerű hozzájárulást vártatok a tervezők), az alkalmatlan, deliberációt nélkülöző technikák használatából (pl. közmeghallgatás, lakossági fórum, ötletbörze) eredt. Számos gyakorlati példa bizonyítja ugyanis, hogy a deliberációt előtérbe helyező technikák sok esetben sikerrel alkalmazhatók magas és alacsony jövedelmű térségekben is (Pataki 2004).

További fontos üzenet, hogy az érintettek mind a tudáselőállításban, mind a közösségi döntések meghozatalában valós hozzájárulást tehetnek. Ezt természetesen ellehetetleníti, ha olyan körülményeket hozunk létre, ahol eleve nem ezt várjuk tőlük, hanem az előre meglevő érvek, döntések elfogadását. Hogy ez nem idegen a hazai gyakorlattól arra kiválóan utal a társadalmi részvételre alkalmazott hazai „szakkifejezés”: a társadalmasítás.

Saját ügyeink tevékeny előmozdítását természetesen az is ellehetetleníti, ha bizonyos alapvető képességeknek nem vagyunk birtokában. A fejlesztési folyamat fontos eleme az ilyen képesség-hiányok megszüntetése. Így a deliberatív részvétel szorosan kapcsolódik a „képesse tétel” (empowerment) ideájához.

5.4. Érvok a projekt-logika ellen az EU-s pályázatok világában

A fejlesztésre rendelkezésre álló források elérhetőségének egyik „mellékhatása”, hogy a finanszírozó elvárásai, a finanszírozható területek kijelölése, és a projektlogika jelentősen befolyásolják a helyi fejlesztési folyamatot (Bajmócy 2011). Magyarországon mindez nyilvánvaló hatással bír.

A projektlogika egyik legfontosabb következménye a képességszemlélet szemszögéből a projekt közvetlen eredményeire irányuló figyelem. Ez eltereli a figyelmet az így létrehozott eszközök *használatának* körülményeiről. Azaz a fejlesztési folyamat értékeléséből szinte törvényszerűen kimarad minden olyan elem, amely arra vonatkozik, hogy a létrehozott eszközök miként befolyásolták azt, hogy az érintettek ténylegesen mit tehetnek meg, mit érhetnek el.

Ugyanezen logika következménye a projekten túlmutató hatások iránti érzéketlenség. Minthogy a HGF komplex valóságban zajlik, így a projekteknek könnyen lehet előre nem látott hatása. Ezt még valószínűbbé teszi, ha a tervezésük során nem törekedtek az információs bázis intézményes kiszélesítésére. Ráadásul a projektek maguk is megváltoztathatják a helyi viszonyokat, újféle alkalmazkodást hívhatnak életre (pl. a szereplők számítanak bizonyos támogatási formákra), vagy az átváltási tényezők megváltozását hozzják magukkal (pl. ha a felújított helyi piacról a magasabb bérleti díjak miatt kiszorulnak az östermelők a kereskedők térnyerésének rovására).

Amennyiben a fejlesztési folyamatot kizárólag abból a szemszögből ítéljük meg, hogy a projektek mennyiben voltak sikeresek egyes előre definiált szempontok szerint, akkor rengeteg fontos információt hagyhatunk figyelmen kívül. Nem vehetjük észre, hogy a projekt esetleg milyen képességek megszüntetését eredményezte, avagy milyen hatással volt azon érintettekre, amelyeket nem azonosítottunk érdekcsoportként a tervezés és monitoring során.

6. Összegzés és következtetések

Tanulmányunk célja a képességszemléletre alapozó helyi gazdaságfejlesztés körvonalainak felvázolása volt. Abból indultunk ki, hogy a HGF célja végső soron a helyben élők helyzetének javítása. Ám a téma szakirodalma e végső célt definiálatlanul hagyja, amely – véleményünk szerint – számos probléma forrása. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy a HGF szokásos megközelítései a célok *helyett* az eszközök biztosítására fókuszálnak. Azzal a feltételezéssel élnek, hogy az eszköz (pl. jövedelem) birtoklása elvezet a célok eléréséhez.

Cikkünkben arra törekedtünk, hogy tisztázzuk a cél és az eszköz viszonyát. A kortárs jóléti közgazdaságtan egyik legmarkánsabb irányzatára, Amartya Sen képességszemléletére építettünk. Ezen elköteleződés lehetővé tette, hogy valós tartalommal töltsük meg a HGF célmeghatározását, és újraértelmezzük annak fókuszát és körvonalait. Elemzésünkben egy inter- és transzdisciplináris, problémaközpontú megközelítés bontakozott ki.

Megközelítésünket több helyen szükségszerűen szembeállítottuk a HGF szokásos (általunk eszköz-orientáltak, avagy „kanonikusnak” nevezett) megközelítésével. E szembeállítás, bár talán kissé sarkos és leegyszerűsítő, de reményeink szerint segít megérteni az általunk képviselt szemlélet lényegét (1. táblázat).

1. táblázat: Az eszközökre koncentráló és a képességszemléleten alapuló HGF összevetése

	A helyi gazdaságfejlesztés kanonizált (eszközökre koncentráló) megközelítése	A helyi gazdaságfejlesztés képességszemléletre támaszkodó megközelítése
A helyi gazdaságfejlesztés kiindulópontja	Célnak tekintett eszközök	A közösség számára fontosnak tekintett képességek meghatározása
A célok megfelelőségének vizsgálata	A végső célok a politikai szinten kerülnek kijelölésre, így azok megfelelőségének vizsgálata nem része a HGF-nek A célok mögött meghúzódó előfeltevések homályba burkolása és hallgatólagos elfogadása	A „megfelelő” célok hely-specifikusak, azokat csak társadalmi részvétel és nyílt megvitatás útján lehet kijelölni A célok kijelölésének módja része a HGF vizsgálati területének, az értékelköteleződés nyílt
Az eszköz és a cél feltételezett viszonya	A szükséges eszközök birtoklása automatikusan elvezet a célok eléréséhez	Az eszközök nem feltétlenül válhatnak át célokká
Elemzés fókusza (információs bázis)	Az eszközök (elsősorban reáljövedelem) biztosításának módja	Mit tudnak ténylegesen kezdeni a helyi lakosok a rendelkezésre álló eszközökkel (a közösség által jó okkal értékesnek tekintett képességek + a célokhoz rendelt eszközök + átváltási tényezők)
Releváns tudás előállításának módja	Szakértői (tudományos) tudáselőállítás (amelyet aztán a politikai döntéshozatal vagy figyelembe vesz, vagy nem) A szakértői tudás érték- és érdeksemlegesnek tekintése	A versengő szakértői álláspontok mellett a helyi érintettek kezében szétszórtan meglevő helyi (laikus) tudás is A szakértői tudás poszt-normál felfogása

Forrás: saját szerkesztés

A képességszemlélet egy olyan HGF lehetőségét adja, amely egyaránt fókuszál a célra, az eszközökre és azok használatára. A fejlesztési folyamat mögött megbúvó értékválasztás homályba burkolása helyett egy nyíltan értékvezérelt, közösség-központú megközelítést kínál. E folyamatnak lényegi eleme, hogy a közösség által fontosnak tartott képességek (amelyhez a HGF hozzá kíván járulni) és a szükséges tudás előállítása is deliberatív részvétel útján történik.

A képességszemlélet alapú HGF nem kizáró alternatívája a jelenlegi fejlesztési gyakorlatnak. Elsősorban arra mutat rá, hogy a jelenleg figyelembe vett információk *nem elegendők*, így az információs bázis kiszélesítéséhez kínál szempontokat. Felhívja a figyelmet arra, hogy figyelmünket ne korlátozzuk egy vagy néhány szempontra (pl. gazdasági növekedés).

Irodalomjegyzék

- Alkire, S. (2007): Why the Capability Approach? *Journal of Human Development*, 6, 1, pp. 115-135.
- Alkire, S. – Qizilbash, M. – Comim, F. (2008): Introduction. In Alkire, S. – Qizilbash, M. – Comim, F. (ed.): *The Capability Approach - Concepts, Measures and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2014): Arguments for deliberative participation in local economic development. *Acta Oeconomica*, In press.
- Bajmócy Z. – Málovics Gy. (2011): Az ökológiai hatékonyságot növelő innovációs hatása a fenntarthatóságra. Az IPAT formula dinamizálása. *Közgazdasági Szemle*, 58, 10, pp. 890-904.
- Biggeri, M. – Ferrannini, A. (2014): Opportunity Gap Analysis: Procedures and Methodes for Applying the Capability Approach in Development Initiatives. *Journal of Human Development and Capabilities*, 15, 1, pp. 60-78.
- Bodorkós B. – Kajner P. – Kovács E. – Peták P. – Péterfi F. (2006): *RAJTunk múlik! Hogyan szervezkedjünk és képviseljük érdekeinket a lakóhelyünkön*. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest.
- Callon, M. – Lascoumes, P. – Barthe, M. (2011): *Acting in an uncertain world. An essay on technical democracy*. The MIT Press, Cambridge, MA – London, UK.
- Crocker, D. A. (2007): Deliberative participation in local development. *Journal of Human Development*, 8, 3, pp. 431-455.
- Csanádi G. – Csizmady A. – Kőszeghy L. (2010): Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom*, 24, 1, pp. 15-36.
- Elekes Z. – Bajmócy Z. (2013): Regionális innovációpolitika és szakpolitikai tanulás a komplex rendszerek elméletének szemszögéből. In Inzelt Annamária – Bajmócy Zoltán (szerk.): *Innovációs rendszerek. Szereplők, kapcsolatok és intézmények*. JATEPress, Szeged, pp. 244-262.
- Faragó, L. (2005): *A jövőalkotás társadalomtechnikája. A közösségi tervezés elmélete*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Földi Zs. (2009): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában. Európai és hazai tapasztalatok. *Tér és Társadalom*, 23, 3, pp. 27-43.
- Funtowitz S. O. – Ravetz J. R. (1993): Science for the post-normal age, *Futures*, 25, pp.739-755.
- Gébert J. (2014): Helyi gazdaságfejlesztési projektek meatelemzése a képességszemlélet alapján. *SZTE GTK Műhelytanulmányok, MT-GTKKK-2014/3*. SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged. (ISBN 978-963-306-311-8) Letölthető: <http://www.eco.u-szeged.hu/karunkrol/otka-109425/otka-109425>

- G. Fekete É. (2008): *Együtt! De hogyan? Kistérségi tervezés. Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség, Miskolc.*
- Hausman, D. M. – McPherson, M. S. (1996): *Economic Analysis and Moral Philosophy.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Hicks, J. R. (1939): The Foundations of Welfare Economics. *The Economic Journal*, 49, 196, pp. 696-712.
- Kaldor, N. (1939): Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility. *The Economic Journal*, 49, 195, pp. 549-552.
- Latour B. (1993): *We have never been modern.* Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Latour B. (2005): *Reassembling the social. An introduction to acotr-network-theory.* Oxford, New York: Oxford University Press.
- Layard, R. (2006): *Happiness: Lessons from a New Science.* Penguin, London.
- Lengyel B. – Bajmócy Z. (2013): Regionális és helyi gazdaságfejlesztés az evolúciós gazdaságföldrajz szemszögéből. *Tér és Társadalom*, 27, 1, pp. 5-29.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mezei C. (2006): A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom*, 4, pp. 85–96.
- Nussbaum, M. (2000): *Woman and Human Development: The Capabilities Approach.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Nussbaum, M. (2011): *Creating capabilities: the human development approach.* Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Pataki Gy. (1998): A fejlődés gazdaságtana és etikája. Tiszteletadás Amartya Sen munkásságának. *Kovács*, 2, 4, pp. 6-17.
- Pataki Gy. (2004): Bölcs "laikusok". *Civil Szemle*, 4, 3-4, pp. 144-156.
- Pike, A. – Rodriguez-Pose, A. – Tomaney, J. (2006): *Local and Regional Development.* Routledge, London – New York.
- Ravetz, J. R. (2004): The Post-normal Science of Precaution. *Futures*, 36, 3, pp. 347-357.
- Rawls, J. (1971): *A Theory of Justice.* The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Rawls, J. (1982): Social Unity and Primary Goods. In Sen A. K. – Williams, B. (eds): *Utilitarianism and Beyond.* Cambridge University Press, Paris.
- Rawls, J. (2003): *Justice as Fairness: A Restatement.* The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA. – London, UK.
- Reisinger A. (2010): *Társadalmi részvétel a helyi fejlesztéspolitikában – különös tekintettel a civil / nonprofit szervezetek szerepére.* PhD Értekezés, SZE Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Robeyns, I. (2005): The Capability Approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development and Capabilities* 6, 1, pp. 93-117.
- Robeyns, I. (2006): The Capability Approach in Practice. *The Journal of Political Philosophy*, 14, 3, pp. 351-376.
- Scitovszky T. (1941): A, Note on Welfare Propositions in Economics. *The Review of Economic Studies*, 9, 1, pp. 77-88.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2009): *Közgazdaságtan.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Sen, A. K. (1979): The Welfare Basis of Real-Income Comparisons: A Survey. *Journal of Economic Literature*, 17, 1, pp. 1-45.
- Sen, A. K. (1993): Capability and Well-being. In Nussbaum, M. C. – Sen A. K. (ed.): *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford. pp. 30-53.
- Sen, A. K. (1995): *Inequality Reexamined*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sen, A. K. (1999a): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- Sen, A. K. (1999b): The Possibility of Social Choice. *American Economic Review*, 89, 3, pp. 349-378.
- Sen, A. K. (2008): Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*, 10, 3, pp.77-80.
- Swinburn, G. – Goga, S. – Murphy, F. (2006): *Local Economic Development: A Primer. Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans*. The World Bank, Washington, DC.
- Szirmai V. – Szépvölgyi Á. (2007): Társadalmi részvétel szereplői. In Rechnitzer J. (szerk.): *Település és fejlesztés. A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest, pp. 89-104.